

1-85*

815 ^{pp. 1-85} ~~short~~ notes rec. 15/5/48 ~~A13/21~~ K13/21
 F. Vilakazi
Madodana ka Ngwane

Ungwane waye nahadoda
 na amabili enye kwa
 kuwu lamini enye ku
 mlumbo. kwathi Ingetinye
 ilanga unina ka lamini
 wathi ku lamini, uyamu
 bonanjena uyihlo ukuthi u
 thabha u mlumbo na. un
 a esefa nguyabona ukuthi
 uyena agawumshija abe
 ginkosi. manjiba kuhle
 umbulale umtanamini.
 unina ka mlumbo uyena
 awayefanele ukuba ginkosi
 kazi. wayeke u mlumbo wa
 yafanele ukubuthatha u
 ginkosi. kuthi una a
 sho yalo unina ka
 lamini no lamini wa
 kubona laba usemunika
 umuthi. unina ukuthi ku
 hle umbulale ngalomuthi.

Kuthe ngelinye ilanga ba
 phuma bayokwelisa izinko
 no zibayise, Naylawo waye
 nabantú bakhe abambalwa
 bo. Kuthena unwa bafike
 ehlane u Dlamini waye
 undadlaya ku no mumbó, u
 sethi ku mumbó kuhle
 abantú bethu bahambe ba
 yohwegela izinkomo mntaka
 baba, nebala avume u
 mumbó athi uginisile
 unqkothu. Kuthena unwa
 sechambile usethi u
 Dlamini ku mumbó ku
 hle sihlala mntakwethu.

Kanti u Dlamini use
 lungiselele ukumubulala
 ukufowabo. Kwathi unina
 wamunika itshana e
 hincane elalunjiwe ngo
 muthi. Uthe kubaba
 avume u mumbó wase e

wathatha ebamaringi a
 mathe uhlamini, usede
 ewaphonsa emloyeni nga
 linye ewengaka ngawo w
 ulomo. usentshena nonna
 kwabo ubaba akamlingi
 se naye. usemniko lili
 tibe selinye. Uthena w
 ma aliphonse emloyeni
 umlumbo fase lingena empi
 nyeni abako lisabona uku
 phuma, sebyabuya abo
 ubo babo kaphumisa w
 umlumbo engasa khulumu
 unna bembuya uhlamini wa
 thi besidlala manjira kwa
 sekungena itsho shuyena
 empinyeni alisavuzi uku
 phuma manjira. Kwase
 kwela yhublabana kuba
 ubo babo hlamini no mlumbo.
 yalwa nipi yangdodana e
 inkosi yehlulwa eka hlamini

4815

K13/21

4

Kodwa uhlamini yabale
 ka naye akabe asabonwa.
 yasuka lena eka mlumbo ya
 mutata nisa inusa ekhaya.
 kuthena ukuba baphele
 khaya bama enkundleni ba
 se bebika umhlolo esucle
 inkosi yadumala kakulu
 impela uma izwa ukhuthi
 uMalumbo uyagula. Bayi
 landisa inkosi ukhwenzeka
 kwendaba. Manjina inkosi
 yase ithukuthela yathi ku
 hle nalabantu abambasoba
 yo babulawe. Kuthena u
 khuba athola kale uhlamini
 yase ithemba layo esilibe
 ka kuhlamini. Wahha
 la ukhina ka mlumbo
 wasuka wemuka naye
 umntanathe ebusuku
 neyja yakhe nabantu ba
 hle.

uhlamini usebaleka na
 banti bakhe beya ekhaya.
 u Mlumbu akasayi ekha
 ya usehamba nabanti bo
 khe egonda kwelama Phendu
 abadulu ababakhe phezu
 khomfula inkomazi. Wahla
 la lapho iminyaka. uyise
 wathuma abantwana ukuyomun
 fura emahlathini. Kuthiwa
 wathi esendleleni lacebili
 ka ithe wase nyanda u
 Mlumbu. Was nyakholoza
 kwelama Phendu. Kuthiwa
 wahala iminyaka. Inkosi
 yama Phendu yayimutsha
 nda impela kakhulu.
 Kuthiwa yamnganisela
 izintombi ezimbili waba
 nomuzi onkulu u Mlumbu
 kuthena noma esefile u
 ngwane kwase kubusa
 uhlamini ngoba sekutshi

815

K13/21

6

wa sewafa y mumbu. kw
thi ngelinge ilanga mumbu
wafuna ukhuthandela ezweni
lika yise. wayengazi ukhuthi
nyiso sewafa.

Kuthina una esifuna
ukhuthamba inkosi yama
phedu yala wase ngacela
yala ukhuthandela. Kwathi
lamakhoskazi akhe ukhumbu
abantwana benkosi yama
phedu bamcelela ukhutha
imdedele. Nebala yase
iyamdedele. Yase zimuni
ka izinkomo ukhutha a
hambenayo. Ezinye yazinika
abantwana abagane yena
ukhumbu bayo izinkosi leyo.
Yamdedele wakhuthamba he
siywe sakhe ayefike na
abo ukhumbu. Phela ama
phedu ayehlalane kahle
nama kwazi ngalezo zimuni

Uswakalisa w Mhumbi e
 hamba. Kuthina una ese
 sondele kwelakubo wase
 nyamisa umuzi wakhe. Ku
 thina izimheli ezayhamba
 phambili zezwa ukuthi ku
 sasa kuyakuba kuphuywa
 emzini Kayiso kusasa. Ku
 thina una eseyongena
 emzini Kayiso wase umisa
 amunye kumunye zakhe
 ukuba abize ngayo. Naba
 la amunye wabo umshakela
 wase izenza yena wa
 siva kuma ngwane ukuthi
 nangw umntwana wenko
 si ku Mhumbi. Nalanni
 wayesebayeni yena naba
 nti abaningi, nabanye la
 ba ababe ngabakhe abasa
 la abaze banulandela,
 kuthina ukunobona njena
 uNalanni uMhumbi wathi aha

bulawe, uthe ukhuzwa
 lokho wemuka w uMlumbu
 kodwa uceku yakhe w
 utshakela wafela lapho. uthe
 ngokubona umkhonto wase
 Nyabaleka. Uthena uma
 ebentla no Bombo wase nya
 kha umuzi wakhe lapho. ku
 thena kuyalo wasethumela i
 inkhosi skuba lande umina
 kanye nabantu bakhe abo
 sala ka ngwane. Nebala
 waphumela ukubathola
 nonina nodadewabo.

foku kwaba ukudabuka
 kwesizwe sama zija. kuthe
 uma asakhe Uthena o
 Bonjini wase nyabusa ka
 hle manjina. Kuye uNlanini
 wabaleka kokukhulu w
 valo. Okwenza lokho abo
 nto ngoba babo mka nga
 banyo beya kuyena uMlumbu.

Kwathi isizwe sakhe w
 Mlyubo sasokulu kune
 sika Alamin. Kwathi ku
 ngakusa umlwazi wabuye
 waslanda sonke isizwe sa
 matywan e-asiso Benjere. Na
 ye w mlyubo wayengaseke
 ngalenkathi kwase ku
 kusa yona indodana yakhe
 naye.

Muna eamba noma e
 hazi emuzini wakhe w
 mlyubo wayaye athathe i
 nchwa yakhe kubo yona i
 sekhondleni sakhe yena
 abewomunye wabafokazana
 njena. Kuthi kukani
 ngi ifinyelela emuzini
 ka Alamin kodwa aka
 thandanga ukucitha igazi
 nonina nyena awaye waba
 landa yoboko nabanye a
 ba^{ntu} bakhe.

Inyalo ⁸¹⁵ lena eso Bonjeni ka
 mbundle kuboku kuywona
 bona umnyombo. kababanti
 bayazalana. Noma namhlanje
 na sepethatathana njena ko
 dwa bona bazalwa umuntu
 umnye. Kunjengawo ama
 Nlakazi ayazalana nawo a
 mangwane noma asetathana
 njena. Kodwa ama Nlakazi
 wona aphelelwa nawombho
 si bawo. Ama zija wona ase
 khona ebonjeni aseyiwona
 amakhosi noma kungase
 nyakhosi angasholultho. U
 bukhosi kuthathwa ngama
 ndla nangezikhali. ukungawo
 wamubhala u Shaka babu
 thola ubukhosi. nayeke u
 Mlumbo wehbulwa u Mlamini
 wase nyabuthala ubukho
 si bamangwane ubuka kwa
 kungenzalo ngabo oha Mlumbo.

" 815

K13/21

Ukuzi ubukhosi kubuye
le ku Mnyazi kwenza ama
dodana ka Mlumbo asuke
abubanga ubukhosi buka
yise. Kwathi umbundle
Mozwilina babubanga u
bukhosi buhayise. Kuthi
ukuba unina ka zwilina
athandwe umlumbo wase u
thu uzwilina uyena inhosana
eyothatha ubukhosi. Base
bayadumelana laba abe
ukhosi. Wase uyabaleka
umbundle usephindla e
khabonina. Laphohe waha
la iminyakana ngoba way
linele sumlene bakhe ku
ngamwunel ubuhamba
khalo.

Kuthena ukuba yahlula
ne impi kanti isingqazi
li wase usizwa intombi
yabhe eyandifumanisa e

klatim ecashile yase i
 mupha ukudla. Kuthena
 ngemva yase mulethela
 inyanga eyamelapha u
 mbudle waze wasinda. Ku
 thena euvakwalokhu wase
 uyavalelisa kuyona umbudle
 nakuyona inyanga leyo. wa
 hamba nebutlo ayekashe
 nalo. Kuthena ngokuba
 nba uhambo elude wase
 ubuye uyagula u mbudle
 nasokhale bina kwaba u
 mebenzi elashwa. Kwathi
 ngokhasinda kwakhe waye
 bephindela emuva eyoku
 lwa nonfowabo u zivilina
 uma esobuya useza nenpi
 enkulu esehlonyisiwe na
 se khabonina. Seyidumela
 na impiyabo. Ingathi oko
 kugala wajifihla u mbudle
 kwathi elini wase nya e

mzini kayise amkhulu
 eManguweni lapho wam
 funyanisa uyise esesiba
 yeni. kutheni una a
 madoda ambono wonke
 amadoda ayabula ukuzwa
 ukuthi uyena umbulle lona
 uyise washaywa walo be
 ngwilima. Kuthiwa wathi
 ngokumbona ngwilima w
 alinga ukubaleka. Kodwa
 wathi uyega uthango
 base bayangwaya. Waba
 leka nalombhonto osemba
 ne waye wangena emahla
 thini. kapho kuthiwa wa
 thola enye indoda yam
 khumula umkhonto. Yathi
 ngamkhumula benkha
 nayo waye wafela kwa
 newane sekubusa inkosi
 amswazi. Kuthiwa wathi
 angizwa lombhola womba

ngo wase nyahlaselakhona
 obonyeni uyise usededela
 yeha umbunde ukubama
 khakuse. Nibala sekubanya
 lo. Kuthena ukuba idane
 lane impi ka mbunde no
 msuzi wehluwa umbunde
 wase utumela izinkomo
 ku msuzi ukuyozikhonze
 la. Nibala umswazi usena
 umkela umbunde. Ukama
 nge esambasela umswazi
 wamenza induna yakhe.
 naye umbunde kuthwa
 wazi khangela impi
 enkosini u msuzi. Kuzo
 kube namhlanje abo
 kuzo maziya abaphundanga
 ukhulwa nongwane. Naba
 nyhlanje amadodana
 ka mbuzo ayizinduna
 hwebaso bonjini? Kuthwa
 kuse ma khengeri.

Zingeyu zekhanda.
Isiphongo: Isiphongo singe
 uhla hobuso sekanye
 nako ubuso azimili izinwe
 lekusona.
Amathundzi: Lesisitho singe
 uhla kwamchlo. Sibona
 kala kahle umy umu
 uti sawaca. Futu singe
 uhla kwa washija amuntli
Imigwebu: Lesitho swama u
 kubonakala kubantli a
 banziyama ezinye. Futu
 swamile ukubona kala
 una umuntli esegusa. Si
 bonakala ekusweni, uku
 shwabana kwezinyama.
Amashija: Amashija anga
 phezu kwamchlo amuntli
 nomawani. Swona avi
 mbela umuntli ukuba a
 ngaphosha imigwebu. Eku
 kile kunezinkophewona.

kinkephe: nazo ikinkephe
zisiya wona amehl' uku
na umuntu angakhosha.
nakuwona umfuleko zisiya
umuntu angakhosha yis
na, futhi elenza umuntu
ab'ike kahl'.

udebe: Udebe kushivo w
ulo m' w angaphansi indle
angaphansi iwindela ama
zinyo. ukuba angabingapha
ndle. nalona angaphansi
umlo m' kuyabhiq'owo w
kuthi udebe.

imixhilita: Uma umuntu
esegqa nye alenge izinye
ma zomizinye naselawe
ni kuye kube njalo. izinye
ma elenga ebukweni ku
biwa imixhilita lya. ku
vanile futhi ukuba ini
xhilita ibekhong' uma
umuntu esedakive ubhwal'.

Imibinbi: Kwamie kumu
 utu othanda ukubiphanyala
 are abe nemibinbi ebubeni.
 Abanye basuke bezigenya
 babiphe kanti sebayazoma
 ngaloko.

Amanhlonhlo:- Amanhlonhlo
 aphi awafane namathundu
 kodwa wona kushiro uma
 iziwele zingamilanga zase
 gapinyelela ebubeni kahle
 khy. Amanhlonhlo abona
 kala kahle kwabamhlophe.
 uma iziwele zingasondele
 emashiyeni.

Umsinti: kolu unwele
 lwenpuzi kubonakala
 kahle luphume kodwa esipho
 ngweni somuntu. Nomu
 kumuntu equonda uyaku
 shiya lona. Abantu abo
 ngalolu unwele bavama u
 kuba kahle.

815

K13/21

18

Ingadi: Uma umuntu ephu
ke ikhanda layaphambili
kuthiwa ingadi.

Ingegela: Uma ikhanda lo
muntu liphume ngemva
kuye kuthiwe ingegela. U
muntu enekhanda eliyalo
kuthiwa unengondo lowo
muntu.

Ugwanga: Ukuye ikhala
komuntu libelile kusuke
kukhala igwanga lalo. Loku
kuthi sukube yithambo ka
ntu kuthambile kunalo
ithambo kona.

Isilevu: Kuye kuthiwe
izimwele ezimila esilevu
kuthiwe isilevu. Nethambo
elingizwele amajinyongapha
nsi kuthiwa isilevu.

Amadevu: Amadevu wona
angaphesvu komlomo, phakathi
komlomo nekhala ayamila abe
izimwele.

815
Zigboma: Abanye abantu
 banomlomo obgavalehi kahle
 ubhi noma ubwala umika
 zivo ushiye amaguzuzw
 amaceleni. Kwenza kama
 ubhi nomlomo omkhulu one
 ziyama futhi. Kuyenza fu
 thli una umuntu angas
 nawo kahle amazimbo.

Umbombo: Kushiwo kubu
 na kwekhala lomuntu.
 Umakhala abantu abantu
 yama umbombo wawo upisi
 caba. Abantlophe umbombo
 wabo umile, wenziva i
 qwanga.

Isiphundu: Kusho umuwa
 wekhanda. Mangondana
 nesiphongo kodwa sona
 isiphundu singemuwa. Ku
 khona isiga esithi siphu
 ndu kauboni ngoba isiph
 ngo sona siyabona.

Impandla: Swamanye amanye bathi ukhongo. Kuthiwo ku muntu uha eseqothuke izi uwele ekhanda. Kuthiwo u senempandla lewo. Swama u humila abantu asebekhulile nezingane unazizalwa ziinge wanwele.

Isihlati: Lena inmyama emila emathonyeni omhla tho lapho umuntu egatshwa kwa khona abadala. Uku gabula ijindeke umthetho wesilungu lewo. Owabantu umuntu ugatshulwa ijihla tho zombili.

Amalaka: hoku kufumanisa phakathi emulonyeni nge nyha, kokini, lapho ukudla kubamba khona bese ku ngena emimizweni.

Amvankanka: Kulapha idhala liphelela khona. Ithiwo

na awebhukanisa izimbobo
zamaqhala womabili.

Inhlafuno: Uma umuntu
edla ukudla kuye kuwe
kuye inhlafunweni yakhe
ukuya ngasekhanda. Iho
nakhala kahle kumuntu
onamankhondo inhlafuno.
Uya umuntu ekushaya
khona ufa ngeikhathana
awudabuli. Inhlafuno i
ndwo zombili ekupheleni kw
amaqhondo.

Isijungujungu: Lapha ku
shela khona ikhanda ne
ntamo kukhona indawo eki
zwa ngokuthi isijungujungu
lapho nikomo ikhathwa kho
na uma ikubawa. Uma
umuntu angakushaya la
pho kuleyo ndawo awuphili
ijenge inhlafuno ijicijezez
kakhulu.

Ukhakhayi: Uma yuntwa
na malwa kuye kufukwe
ze ekhanda lakhe, lapho iyi
mwele ziongela khona. Kuze
kuthi uma esekubilo u
muntwana kufhele ukwe
fukuya okhakhayini. Nayo
lena indawo enengazi umu-
ntu usheshe afe ungam-
thinta khona ngendukwe.

Sikhala: Umuntu uma
elimala esikhaleni iyasheda
ukupha futu. Kushubo lapho
kukhanya khona imihla
thi yomuntu vekhanda.

Ukwangaphakathi
kwenkomo nomuntu:

Amaphaphu: Amapha-
phu ahambelana nenhlizi-
yo. Iwona umuntu afe
qumula ngawo. Uma ama-
phaphu angasalungile ninsi-
lo yomuntu no ma yenkomo incane.

Inhlyiso: lenyama ijona
 ihanbisa igazi lombenthi
 nona yisiphi esinye isilwane
 esinayo inhlyiso.

Impendulo: lenyama ifu
 uhaniswa emathunjini ka
 nyenase sibindini. Umuntu
 asemuncane akayolli le
 nyama kuthiwa usuke a
 beyikhodwa. Yungako i
 dliwa iqalukazi kuphela
 esezindala.

Isibindi: lenyama idliwa
 abafana, ibengazi emingqi
 impela yona. Abadala ababafu
 fidli beyabafana lenyama.
 Nayo ingase mathunjini.

Ukude: lenyama nayo ine
 ngazi emingqi impela. Uma
 inkomo iqula ihlola nge
 lo ukude kwayo ukuthi
 ibi phethwe yini. Idliwa
 abafana futhi nayo.

Usinyaka: Kuyekuthi ngaso
ntwini kuba nethumbu e
lionile kuthiwa lelo thumbu
usinyaka. kona alunawo
unwane njengentli.

Umbi: Isish lapho umuntu
noma inhomo idlela khona
kuyekuthi umakuhlathli
wa bese kukhishwa unwa-
wane lapha ontwini. Aba
nye bayaludla lukhlaya.
Lokanye naye usinyaka
namathumbu.

Amathumbu: Amathumbu
anoboko umbili kukhona a
mnyama namathumbu a
mhlophe kulapho ukh-
da kuyendlelakhona n-
na kuphuma oswini se
kuyoboshwa.

Ithuli: Ekupheleni kwa
mathumbu anoboko ku-
khona ithumbu emhlophe

line nyamana nalo. Lona
alidliwa umuntu osemua
ne futhi kufana nempundu
umuntu nyakholwa.

Sandlwane: kanyama ihambi
lana / nalo iswi. Kodwayona
ilula ayiginiile nyengow. na
yo iyadliwa kubhala njengalo
usw. Sondelene nosinyaka
yona.

Inanzi: kanyama isemathu
njini yona ukholla kwe
indlula - kuyona kuye ku
popopo ithumbu elikhulu loku
khipha idolothi. Lona liyi
sihwanzana.

Utwane: Nalo futhi utwane
kufunaniwa emathunjini
kufana nalo usw. Abanye
bakubiza ngokufana. Kanti
utwane alidliwa kubhala
za lona. kubukhuni ukw
lwehkanisa osweni.

Umhwehlwe: - kerna inyama
 efumaniswa yenboze luntu
 konke amaphetha awuyive
 ntivesi alula. Kuye kususwe
 wona umhlehl kugalake.
 e kulungiswa kahle ngezi
 ga zakho konke.

hideo: Inyama efumanisw-
 a engogodleni. Ifana nama
 bontshisi ndawo zombili ipha
 hle umgogodla. Inyama eya
 ziswayo bakhulu impela i
 idliwa abakhulu.

umuningo: kulapha ku
 hamba khona ukudla u-
 ma umuntu eqwinya
 ukudla nona umuntu
 ephuya. umuningo wona
 usa esiswini kanti u-
 ghoghogho usa emaphashi-
 ni.

ughoghogho: kulapha ku
 hamba khona umoya u-
 ma uya emaphashini.

Inyama yangaphandle:
Isifuba khenyama idliwa
 abantombazane nona kwe
 minye izizi idliwa abantu
 uzane kuphela. khenyama
 idamisa ukhona kahlu
 lu impela kumenye inyama
 yangaphandle.

Isikhanti: Inyama engase
 lunda. kuye kusikwe izimba
 nybo ezimbili zihambe nayo.
 khenyama isentanyeni yona
 inwandi futshi. Inyama
 yomuzi lena abugcinwa
 ngayo unakuhlathive
 khaya. Idliwa umuzi
 wonke yona.

Lunda: khenyama ihambe
 lena nesikhanti kodwa
 yona ilukhuni. Uma i
 idliwa inikwa izimizwa
 zomuzi lewo. Kanti na
 khamnyane bayayidla

Inggova: - lenyama idhiva
amadoda. Swanisa uku
 phekuwa yona kanye nenho
 ho. lenyama ifuwaniswa
ekhalepi lenkomo noma e
siphumweni senkomo. Neji
nsizwa ziyayidla lenyama
Abesifazane kabayidli lenya
ma.

Uokwane: lenyama ifu
waniswa naye empum
weni ezindleni zenkomo.
Idhiva amadoda nanga
kafana abesifazane ka
bayidli bona. Abantwa
na abancane abavuyelwa
ukuyidla bona ngoba ku
thiba bayalelga umlomo.

Impukabe: lenyama iwa
na ukudikiza noma inko
mo isifile ifuma niswa emu
khomweni bangaphambili
ibomvu yona.

Siphanga: - lenyama ifuma
 niqua emkhaweni. Edliwa
 apantu besifazane kuphela
 kwenye ibuthi idliwa a
 mandtemfazane.

Ngalo: - kuba niyama ye
 bandla uma kubhithi
 we kutli uma sekugedi
 we ukhulima bese kuphela
 na ukhamba kwamadoda
 kosiwe noqalo kwamadoda.
 lenyama ifumaniwa e
 ukhaweni.

Iquma: - lenyama idliwa
 abanumane bonuzi izi
 ngane ziyidli lenyama ka
 ali nabesifazane kaba yidli
 lenyama.

Inonyama: - lenyama idliwa
 abanumane ama kusuke
 kuwu dweyidwe idliwa izi
 ntombi kuphela. lenyama
 ehlaywa ezinkabini efikhulu

pheloyo isuka emulenzeni
 iye iphume endlebeni ila
 indela isikhumba. uma se
 sisusive isikhumba kuhli
 uywa yona insonyama.

Iimbambalo zikampelwane: - uma
 indhomo isikhulizwe ziyabona
 kala iimbambalo. lenyama i
 dliwa noma ngalombani u
 yikhethelwe yona kunye i
 nyama.

Iqolo: - Iqolo inyama emmandi
 edliwa umthengi umakhi
 celwa intombi. Uma kunye
 njalo inyama edliwa abantu
 kphosikazi asekhaya. uma
 kungenjalo iyona kugcinwa
 ngayo ukubliwa ekhaya ka
 nje nesiphantsi.

Echetheke: - lenyama ifunani
 swa emulenzeni, ibama u
 kudliwa abantombazane
 noma omaketi ekhaya.

Kuntshaya: - kena jinyama
edliwa abafana kuphela. u
na kungeliso idliwa a
madoda bona iimizwa
ekhaya. Abesifazane aba
yidli lenyama.

Kumangwa: kenyama i
dliwa abafana jinyama
okuyama ukungeliso nga
yo ekhaya uya kudliwa
jinyama ekhaya.

Uyinyo: kenyama idliwa
abafana ekhaya, musukho
antu kudliwa iphaphu, ne
uhliyo abafana bayayidla
lenyama, bathatha umu
nyo bawuhlohe amagha
shana asikiwe, enhlizweni
bawuhlohe kuvona umu-
nyo bese uyoswa ithoseke
kakhle impela ibemnyandi
futhi. Abafana bayalwa
babange lenyama.

Ububende: kuthathwa igazi
 lenkomo beze lizutshisa no
 kwangaphakathi sokuvuthi
 we beseliyaphakwa. kothoke
 kuthiwa ububende kudliwa
 anyadoda nabafana ekaya.
 abesifazane babavavile
 ukuyidla lenyama.

Isikhathi ngokubiza kwa
 bantwi:-

Sehuyantwela enzansi:- kushi
 wo umma sehugala ukh
 khanya enzansi, ilanga li
 ngakho bezi enzansi. khesiny
 e isikhathi bathi kuse
 upondo zamthini. kusuke
 kuwa (5 A.M.)

Inyanga iketwa izinyane:-

Kushiko umma ilanga se
 lishonile kusando hbalala
 umuntu usumbona ngomny
 ama umnywe ngezwi ku
 kuthi ubani lona.

Inyanga ilalisa abantwana:
 khatho uma sekunesi
 khathi ilanga lishonile.
 uma ukhulula sekuvuthwa
 eziko nabantwana sebelalele
 iinganehane kogogo, a
 Danye sebelala. Khuske ku
 wu (9 P.M.)

Inyanga ihlelwa izinyoni:
 umna izinyoni zigala w
 kucula seziyolala selishona
 ilanga. Abanye bathi
 lisike libantw bale uma
 selinjalo. Usuke engasekho
 umhumbi amhumbi sebebaw
 hle bonke abantw.

Inhlazane: Uma izinkomo
 ziphuma ekuseni zizobuye
 ziphindelele esibayeni kuthiwa
 ziphuma inhlazane. Kusuke
 kwenzelwa amawoyi ukw
 ba athole ukwehlisa uma
 ethole amazoto.

Ilanga seliya ngontsha we
ndaba:- Umal amathunzi
 asemqde ilanga seliyosho
 na kuthiwe seliya ngontsh
 a wendoda. Zikhomb zibw
 ya ngasemakhaya ngalesi
 sikhathi. kusheshe kuw
 (4 P.M.)

Kwesikhabadakayi:- kushivo
 uma kuphakathi nobu
 siku kuseminyama impe
 la konke sekulele sekuthw
 le kuthedu. Ngosikhathi esi
 hamba abathakathi emzini
 yamadoda.

Kumpondozamthini noma-
zankomo:- kushivo eku
 seni uma ilanga selifu
 fusa lifuna ukhuphuma
 kodwa lingaka phumi lona.
hibanti bade:- kushivo nge
 sikhathi uma sekugala
 ukuba khona amathunzi ka
 nga seliphile.

35/13/21. Zinyoni nezibongo zazo³⁵
Ingonfi:

815 Isulu gabela kanyoni,
Nyoni emathendelezana,
Nyoni engadliwa gishimane,
Nyoni adliwa ngamasoka.
Uma zivuka zimbili
zikhale zingamule indlela,
ngifikelela injabulo ngiyazi
Wakanyani ngibekwe kuhlanhla.
Nyoni bengabulawa kodwa imnandi.
Nyoni ehlanya igazi ngomlomo,
Igila elibonwe ukubewajicwazi.
Nyinye nje - usizi nezinyembezi
zimbili nje - ukulwcha kuventhizi
yo. zintathu ukudana nokudangala
zizine igugu lauri.
Uhala: kwi - kwi. kwi - kwi
ndlela zimnyama ndlela
ziyakhanya phambili.

Isikhova:

Ugogo, ugugile awumboni
emhlabeni lazigqoke loku na.

Isigwe: kuthiwa yiphoyisa
Shakwa Gulumehi. Awuliboni
lifaka izimendlela ezibonw
loku na.

Isakabuli: Ukushivo ukuthi i
sakabuli kuthiwa insizwa
iyogomisa izintombi ngoba
lifake izinjobo lavelula.

Inkukhu: Ukushivo ukuthi yi
nkukhu ngoba naku iyahla
kula njalo, kuthiwa unyame
nyahlahula.

Izigombane: lenyoni kuthi
wa umulezi womuntu ngoba
ithi bayeza kafike lokuna?

Intshiyane: lenyoni kuthiwa
yingane iyadlala ngoba lapho
ziblangana khona zibanga
umsiindo ok omkhulu nje
ngeyingane zidlala.

unwemve: lenyoni kuthiwa
yollozi lomuntlu, uma ifi
ka ekhaya ithanda esiba
yeni. Subhi lenyoni iyabi
ngelelana uma ibona n
muntlu.

shokholoko: lenyoni kuthiwa
amama bophaya utiywala
ngoba lapho zikhona kunom
sindo omkhulu.

yinkonjane: lenyoni kuthi
jwa tumakhi weyindlu ngo
ba indlu yayo yakhiwango
daka ngobambono obukh
lu impela.

shwabayi: lenyoni kuthi
wa umfundisi ngoba ifa
ka ukholo omkhlophe e
ntanyeni njengo umfundisi.

landa: kuthiwa tumakoti
nyashanda ufake ijingw
bo ejimhlophe. Ukange bat
iziyoni ngoba nazo zifaka ijingubo
ejimhlophe.

Uthekwane: 815 konyoni kuthiwa
inkosikazi yedlwaba ngoba
naye unecelo futhi uyazitha
nda yingayo inkosikazi yesi
celo.

Umtoli: konyoni kuthiwa
yisangoma ngoba isicelo sa
ya lasisihle simayafayaka.

Ugegane: konyoni kuthiwa
yifinkheli ngoba isicelo sa
yo siqushane kanti nezisi
ba zayo zimqushane ngenge
sidwaba samakoti noona se
nkheli.

Incingizi: konyoni kuthiwa
andalevu ebhangu ngoba
inenyama ebomvu ngasemlo-
nyeni.

Utithoye: konyoni akushivo
ukuthi utithoye kuthiwa
uncondo wamanhulu ngo
ba incondo emhulu
impela.

Ungothovya: konyoni kutli
wa iingane zesi hole ngoba
igqhisile shwizingane zesi hole
tsiketi esinyama hantlatli
amhlophe.

Udoleye: konyoni kutliwa
intlonko sumadla yedwa a
ngawela ejimpushane iziziba
lingasha.

Umvanyane: konyoni kutli
umfana wase thawini, w
makhala ngesisila ejimye izi
nyoni zikhala ngombono, w
wa vika ukhala.

Ungcede: konyoni kutliwa in
kosi yezinyoni. kwatli izi
nyoni zenze unyaho wazishi
ya ungede.

Uminzela: konyoni kutliwa
unonhlonipho ngoba yona
ingabona ununtu igqibisa
yalo ikhanda sengathitli
siyakhuleka.

Intenjane: Umaheshsha u
mthendwen umahamba
ebusikh, egade ijindaba
zasebusika angenandaba
nezase mini.

Izuba: Ngolosi ka khulunkulu
mlondoloyi wami mathunywa
asebele, wasabele mhlazane
ndoh emangele emkhensjini.

Inhlava: Umaphana ngoba
ikhobizela izinyosi eMlatini
kanti futhi unyoka iyakhe
bizela.

Inge: konyoni kuthiwa umpi
kayipheli ngoba ukuba ku
ya ngayo ngabo abantu ba
bulawa ngalo ukuye ithole i
nyama.

Ingola: konyoni kuthiwa i
nyoni eMlatini izinyosi
ngoba ungapumana izixosha
ezinye kuzicome ezincingwe
ni.

Isagwaca: udlula kumbekile
ngoba uthi usilindele u
kuthi sikhale lapha uya
sibona sesiphumalaphisa
na kokunye ungabe usa
sithela namini!

Ungogo: kuyoni kuthiwa
umadla lakuhlanye ngoba
ungathi uma uyelamle u
yifumanise ihlanya. Abanye
bathi umthetho wayo ukh
hlanya amathumbu ngingeqi
nise lendaba ngoba labgibo
naye ngiyibone ngawami.

Umadla: kuyoni kuthi
wa unqobo wasekhaya
ngoba utlandana nasekh
aya. Nokwakhela izindlu
wakhela khona izindlini e
khaya.

Ukhombose: kuyoni yona
kuthiwa umadla ukhetho
emazale-ni. Ingerge-

geni idla ukhetho kukuku-
kukuku - safa saphela majuba
mizithutha.

Inggungulu: lena niyoni ya
shakosi. kuthi kungeza
kala ishaya amaphiko into
gu! gu! ngongongo!! gu! gu!
gu! ngongongo!!! Amadoda u
ma kizwabele lenyoni ikha
la ashaya uvalo ngoba niyo-
ni yemphi.

Amange: nayo lenyoni iyawa
shaya amaphaphhe uha ipu
na ukuba kufe into. Iwama
ukuhlala emaweni iphila ngenya
ma yeyinto ezipile = "ngongongo"
ngongongo! mbububu!!

Shubane: lenyoni ifana negu
ndwane futli ikhala njenge
qundwane. Iwama ukubona
khala ebusekhi. Ikhala ithi
newi! newi! newi!! uma u
muntshi anganakhile angathuigu
ndwane.

Iqwayiqwayi: Umfana wendlela
ngoba njalo akona kala eku
lika zinkomo zidla amahla
nga. Kuthi kangaphela wona
dnyamalalo ungabo usawabo
na.

Amawamba: leziyoni kuthi
wa amabutho. Umahlaba e
ndle. Azihlali ndawonye
leziyoni. Uthi uzibonela
Bese uzizwa sebeziso kwenye
indawo. zihamba muzila so
mhlaba

Umozala izingwenya: leziyoni
kuthiwa umozala izingwenya
ngoba izala abantwana baw
bwe nayo bangahlulu.

Empangele: Umahlalegijima
ngoba noma kunjani nzi
fumanisa ibaleko noma
isifa. Kwala seniyishajite
izikhala igijima. Ngabonele
empangele.

Isikhulubulu: kanyoni kuthiwa
 uvika kumpetha. kuyekuthi
 abafana noma besifumana
 sibale phansi bes bayasi
 jukujela sigube phansi azathi
 emunye sebesibulele kanti
 abababulali

Umyhejhe: kanyoni kuthiwa
 uphonyula kumpetha endlu
 le. Umawidwa izingubo zakhe
 kushiswa ngoba abizwazi u
 kundiza indawo endle. Indiza
 ibangana elincane.

Ushembu: ukhala isitilo
 samadoda afa empini
 angalindele. umhuziyo ya
 ma ibubungu.

Iintaka: umagana isithembu
 kushiswa ngoba lezinyoni
 zifumaniswa zihamba ne
 sakabuli lilinye. kodwa
~~zo~~ zona izintaka zifumaniswe
 zingqi.

Isikhukulu: lenyoni ikhala
 njenge gamalayo ipumaniwa
 kushabweni, nasendulini:
 kukukulu! kukukulu! kuku
 kukulu!! una nobulawa
 kuculwa nanti igama: "jazi
 maniki, jazi maniki jazi ma
 niki. Ikuhe kese igalala ba
 yishaye.

Intintinoye: nansi inyoni
 enomusindo una ikhala.
 abantzi kuthiwa baloyanga
 yo una befaka ufufunyane
 kwabanye: ntintintli! tiri!
 ntintintli ri! ntintintli ri!
 ntintintli ri!!

Intenjane: - ncephe! ncephe! ncephe!
 ithiyana lamu hucane, vuba
 ni vubakani!!

Iwukutho: - Iwukutho inyoni
 efana nejuba kodwa yona inkw
 ku, ikhalisa shwalo iyuba. I
 pumaniwa emabaleni nasemigwagwi
 ku - ku! ku - ku!! kamdokwe.

815

zinyoni nokukhala kuwo.
Insingizi :- Eyomfazi :- Ngimuke
 nguyekithi!
 Eyendoda :- ukusetha
 konke lokho.

Kwesinye isikhathi eyomfazi
 itho :- ngyamuka, ngyamuka
 ngiya kwakethu!

Kwesinye isikhathi eyendoda
 itho :- hamba hamba, hadusho
Umbalane :- ukumabele! mtintshi
 yonke lentintitili ngi
 zakuyenza njani?

Shobe :- Trr! Trr! Trr!
 andokwe! andokwe!
 amabele awuthwe, amabele-
 wuthwe!

Ubantwanyana :- bantwanyawo
 ara bantwanyana ning
 ndi!

Ushwane :- ngangumhle,
 ngangumhle, shwane! ngonina
 yloka walokho!

Igegane: wuhu! wuhu!
 Iwuhu! sahaba semika
 ezweni elikude. wuhu! wuhu!
 Amama wangilahla.
 mavoto: zavoto sengengela
 antwana bami. zavoto siza
 usengele izingane zanni.
 uMohlweni: do! ndo! ndo! ndoo!
 saphela: saphela: isizwe se
 nkhosi madoda. Ngiyafa mihli
 ziyo ekubhungu.
 vukha: vukuthu! vukuthu!
 vukabo: vuvu ziyakubona.
 Umbangaghuwa: baphi bona!
 baphi bona: yibo! yibo! nampa.
 Insingizi: abanye bathi izithi
 kubhi! kubu kubu! ukwasu
 tra konke loho. ngiyamuka
 ngija kwelakithi.
 Madla: kwai! kwai! ukudla
 okwami musani ngiyeheleni
 zibula zobudla. kwayi!
 kwayi!

Umwukhuvukwane: vuvu!
vuvu! mwukwane, mwukwane
vuvu, vuvu!

UWozalazingwenya: Naziya, Naziya.
wozala Naziya izingwenya
zawo baba, zabo!

Uwabenqwane: woza! woza!
wabengwane phuma endlini!
phuma endlini! vuka! vuka
phumandlini!

Hoboni: mbo! mbo! mbo!
mboco. siyahamba namhla
siyahamba namhla!

Uve: Inyoni enhle kakhulu
inezimpaphe yinkhale. ikhala
illi tiri! tiri! tiri naku khwani
isho ikhumbula izimpaphe zayo
ngoba iyazi ukuthi yizona ezi
funwayo

Inkambane: ngwa! ngwa! ngwa!
ngwa!! Inyoni yayilinqisela
uma ikhala kuya thulwa
umuntuvola amathumbu anga

nyilingisa.

Esakabuli: lenyoni ayinalo
izwi elimunabidi lokukhala
kwayo. yayiswa ngezimpaphe
zayo kakho. khala sthi: tsho!
tsho! tsho! tsho!!

Swayigwayi:

Gwigwi! Gwigwigwi! Gwigwi!
Basaba safa namkumbhola.
Impangele! tshingo! ntshingo!
ntshingo! kwela phezulu se
nthidi bo! bayeza! kwela
phezulu emthidi bo!

Impingozo: lena inyoni yegu
lu ipekhale noma liohona.
noma izulu liza ijabula ka
khulu impela. khala sthi:
ngwa! ngwa! ngwa!! noma
khala kokunye ungathi
kukhala umtwana womu
ntu. izimpaphe zayo bayazi
thanda impela abantwana
bamhlophe futhi.

Shobobo:- Kwafa ubaba, angabhelwa,
a kwafa umama angabhelwa,
helwa,

Inhliziyo yami ithi:- ndu ndu ndu
ndu, ndu! (kumnye ithi:-) kwa
fa ubaba nomama angaze nga
wadla amakhubalo: Inhliziyo
yami yathi du, du, du, du, du,
duu!

Phuzukomkhono:-

Phuzukomkhono! Phuzukomkhono!
Phuzukomkhono! uthi njalo, akh
linywe.

Ungwashi:- unyokuye! unyokuy
unyokuye! Abanye bathu ithi:-
unyoko uphi? unyoko uphi? u
nyoko uphi! unyokuya!

Ukhova:-

Uka-ungibule! Uka-ungibule
woza! woza! mabengwane.

Iswempe:-

Swempe! swempe! swempe! swempe!
kushivo iswempe eyodwa lokus

815

K13/21

51

enye ikisithu:-

Khona ngigodola,
akuzo kwabanani!
Uma bekubumsha kusho
ukuthi mayize imvela kutha-
mbe inhlakathi, khona sigode siji
phandela umsundu. nokuba
ngigodolake, akuzo kwabanani,
Ngoba nakho ngiyasutha.

Madidwazibuni: Madidwazibuni
nu! Madidwazibuni, ngummea
ne kunzibizani.

Ummu: - Utho: sawubona:
sawubona! usahlila yini na?
Igedeyi: - Ngixege! Ngixede! mus-
a ukungibulala, anginalu-
khu.

Ungcelu: buyani! buyani
zimiyodwa buyani zimiy-
odwa ngolthi.

Umtshali: - Vukuthu! vukuthu
ngibonani leyana? vukuthu
wozani ningibonise.

Ukuduma kwizulu.
 Ngqinngizela zulu eliphuzulu
 Kusekhumbise izimanga zo
 ndali
 Okwade kwasa izibona
 kodwa azezeleki;
 zintsha nyalo.
 Zifana nokufa kona ku
 ngezwayelwa muntu.
 Iqoobi izihlangu zakho
 Kuzihlaphile
 Lungenakumelana nalutho
 Ngoba wena ugolha imbokodo
 wesisekelo
 Kwagabala zulu eshosi,
 yiphonsi iindubus yakho
 yama ngwevu.
 Lengenakwikhwa muntu
 naphancane.
 Ngisho lona unyazi lwakho
 Okubaneka ngedede kubande
 kwamanancane.
 Nymuntu akhumbule yonzoza
 khe.

Imqhaghazele inyanga nontha
kathi.

Isangoma sona sishoshobale
bakuya nyoni yezulu
edhla magede kusale ku
khalwa.

Ngizwile abanye bethakula
kethi.

Izulu liswa ngabesuthu,
Abaleya umabuyi ephuma
kwa zulu.

Waphindela emuva engo
sathandi lutho.

Wakuya evathazela ehangazi
kanti ubethumye ama
khaspi kube suthu.

Degebula ngonyama yase
mafini.

Eho magede kunyakaze
zonke izidalwa
Ithi ngayeka kulindelwe
intsho ebuhulu neluhlu
ni.

Nqyakwesaba ngoba u
kaka lwakho lwantamba
na.

Khuseni nyahlonipha nje
ngentombi igobile.

Ngiyasola sengathi u
ndi liduna khuseni
lungabe libika lukhulu
kakhulu emadlebeni a
madoda nomama.

ndaba kapheli emlonze
ni wamadoda nomama
bedla ngaludala.

mafufufu kwawuka
izipheliphelu kwawuka
a emini.

mmemzi wezinkalo ezi
kude nezisedize.

mphezulu nyahlonishwa
yibonke ekhayamzi
ngembube emnyantso.

Wesatshwa zinyanga na
mavaka kophelile ekhaya.

Ngabone behleji bakhu
muya ijikhonkwa nabafana
abanyama boninganda
ng.

Kathi nokusho bavimbela
wena ndabandaba.

Bizwa ukwesaba, benzwa
upalo abukhulu.

Kayazi ukhethi wena ka
wukhethi umathanda
yincane nezinkulu kufa
ne.

Mashaya asizile emzile
ni wakhe, bathala n
usungasekho ndabandaba.
Umdlale kwasha ndlu
kwawa muthi, kwafa
muvini.

Subula ngarono yase
majini.

Usho wezwahala emagu
mbini omhlaba wonke
abantu bashosholwa.

Kanti kuyosala kuhilwa kwezi
nyizigodi.

Ushelha swakho washi
ya shungeyena swakho
nglabandaba.

uzive lasenla ngiyakwe
Saba, nyesabekha wena
mnyama.

wena nyikhumbi yomphi
zulu.
Kulapha ngidela khona
njalonjalo!

Kanti abanye nyobashiya
zibezehlizihlathi.

Ubona vava omnyama,
mnyama omasebesebe nye
sahlwa amadoda nona
me ekhaya.

Izivavise zakho zungangama
hji.

wona lana shushala
izikhumba. gagabula
ndabandaba.

Ngibakona abanye sebeghe
le, ngamahlamv.

Sabli ngomvithi nomviyo
bezinyisibindi

Akhlo ghawe, alikho nephi
kanxhani ndabandaba.

Elingaykhwalo ngawe ngoba
koko akwenzayo ngiyakwe
saba.

Mabuye aphindele, hla
mvana lubula umilo,
akusha ubuhangubangu,
zikhho kabuthiwa amadoda
nomane.

Kuyimfihlo kwehlula,
akuyaziwa mandoda,
akuyaziwa mana
zizibo ziyayixoxa' indaba,
Ephelala shwandle,
nahhona ayixoxwa
yoxwa phuzulu. Ndaba.
ndaba mapakuzela u
mumethe.

58 815

K13/21

58

Ukwethwasa kwethlobo
Shwasa hlobo sikulindlele
shubeke ngavuzayo ame
hlo,
Sesishaziwe ngamakhaya
asebusika;
ziggokhise izintaba ngengubo
yayo.

Ebusiso ngisho nasezhoaneni
Ingubo eluhlaza embala onga
phendulhi.

Alumani mahlanweni
Izimbali ziyolandela,
Alumani mahlanweni ezintaba
eni.

nandulelile izimbali zase
ndle.

Eziqshobiso senvelo hini
Eziqshobiso wenvelo ehla
ne.

Zehlolisa navelo njengo
mahali ecarquile e
nyini.

Shwasa hlobo sehulunde
 le
 sehubeke ngamhlo avuyayo
 ngisho nequnyoka zamoblo
 ibubala.
 zifuna ukhuphuma emigo
 divi manjera.
 ngoba sekebuze zakula
 hla ukhudala kazo.
 sefuna ukweluka zi
 ngeliva yisikhathi kazo
 kazo.
 Shwasa hlobo nyathande
 ka kumuntu, nasezi
 hwaneni nase zimemweni
 kuyo zonke izidalwa e
 zikhona ukhlabeni.
 Shwasa hlobo sehulunde
 le
 sikulangazile ngamabi
 amhla
 emifila nemfudlana
 nequnyoka, namadama

610

815

K13/21

60

kuyakulangazela wena.
ngqiso nonhlakathi wa
kwa mhlaba usukhathele
amakhaya.

usukhathele ngamakhaya
za nokomisa bekukhona.
ketha imvela sijikhongo
zela.

Amaphu siyakona phezulu
kodwa kusalanga zela,
sifuba sngungqubela mu
shwana saboboka ziya
kuyakala.

Shuzwile ukhuyubula
konk'phezu kwakhe izi
nyoni emthini.

Letha imvela yakho ophu
na ngaphakathi.

Swungenyazi imuthambise
wong'ke imhlaba. manye
lela usichudelewe.

Vuka ubuye sekusile
selethwese ihlobo.

Imfula nemfudlane, nezi
 hoshu, namadama
 konke sekushile
 Isililo sekhusi kahulu
 ukubongoza huyamenga
 sekuzabhele phezu.
 Namaxoxo aswelo untho
 nzi wakho.

Gumhlanyi sezintandane
 emhlabeni.

Isililo sakho sikhulu
 uyayunyeza sabela.
 nabizwa asabele.

Ihwa, slobo sekulandele
 zikhuhile masihane ngi
 meho avuzayo.

ginyoni zizulu zindiza
 phuzulu zilindele,
 kinkonjane namajiyankomo
 ziyefunhukanya eiyakatho
 manjina.

ngoba isikhathi sayo sesi
 phile manjina.

Ihwasa hlobo, sikulindlele
 Abanti abase mayweni nga
 maywe bakulindlele.
 Ngibezwile, behlokomaba be
 Shala behhoronda
 bebuzisa ukuthi kanti sijothusa
 sa nini na?

Sikulindlele nabubula kwa
 vevezela amadoda ngoba w
 khulima sekufikile.

Nabubula kwavevezela o
 mame behlezi beyeke yi
 mrandi emizini yamadoda.
 ngoba ukhula kanti solufiki
 le.

zonke izintu zilindlele w
 kubandakanya ngemadoda e
 zintsha neyindala.

izintu zonke ziyaswambuluka
 ehlobo.

kinyoni zikhubonga ngam
 nandi amaculo nange
 ukhokomo enkulu.

63

815

K13/21

63

Amaxoxo nawo bakubonga
 ngeykhulu yihlokomso
 Abantu bakubonga ngenhlo
 komso emasimibini; nake ziva
 ndeni zabo.

Amabila asezwakele ukusola
 izinyoni zikudumisa ngenhlo
 kopro emnandi kaKhulu.
 zonke izidalwa zihlindile
 zihubhe ngabomvana a
 meho.

Ayakhosi kunye nabantu
 kuzana ngezindawo zonke
 bahlindile bena mesizi wa
 bo wafuthi.

No! ykhani wonke ebuthongwe
 ni beninyaka
 bihlahla ziyagala ukugqoka
 kintaba ziyagqoka nazo uhlaya
 oluluhlaza.

Amayizi ayahuba amahubo
 obushwawe ehamba ngezi
 ndlela ezintsha nezindala.

64

kibongo zika mahlasela
 ngokhu — vula isikole
 kwelase (Tundco) Esididini.
 ngitshene, ngitshela ndlela
 kuyini lokhu akusisithe
 kayo, kungabonwa muntu
 kulisithaba njengefu elinye
 ama,
 kungathi kumendosa kusa,
 eyagala ukubonakala e
 thongungulwini,
 ngawo kumpondozamthini
 yengamela inifula inkinyi
 nekhlabasi,
 nantya lenuka izinyane
 lika zikhali
 zemuka izinkomo zobaba
 kusengwakazi ekhala iqijima
 yakhala kwaduma ikhoshha
 yonke,
 kwaze kwabuhlungu naku
 muntu engwanakaba.
 nantyanana ithunzi ngilibona

Khunzi elimnyama
 Liribhela izwe ndlela.
 Edide amadoda amangala,
 Wahleba oka zikhali.
 Umehlo emamba ayesabeka,
 Inibikimbibi ngiyayesaba
 ndlela,
 yaze yabonwa izicaco zithule,
 zambigaya ndlela.
 Inkhulu imuruge eywabale
 kwa ndlela.
 yezwakala kuma zulu,
 nganda neywe lonke,
 Umpephethi wendlela,
 Aphephethe izikhukhula ezi
 nzima ngenhlela.
 Umnyazi wezindaba ezimandi
 kwa ndlela.
 Wathi lona umthombo,
 umthombo wamanzi wenzalo
 yami ndlela.
 Kuyophunga abomileyo kuwona,
 Orogovile endule ekeleni.

hona muthombo wolwazi
 hona muthombo wejhlakani
 phi.
 hona muthombo anamanyi
 amandi.
 Wathi nanti inkwa ndlela,
 unyazi wejhlakani phi,
 mahlasela nyingaba ngokubo
 phela eahlukeni.
 wabophela ana weseli,
 wabophela ana sheshi,
 kwaba umdibi unyazi.
 kanti futshi ubophela yondile,
 wapha bophela eizacile,
 wabophela eizidile,
 wabuye wabophela neyindala,
 wabophela neyifundayo.
 kwaba inkhanga engabonwa
 kanti uzanyo wena ka
 mahlasela ka zikhali.
 imbethumehlwana yasesilungu
 ni. Kamm kawe vijelwa
 Ovule unnyango ongavulwa.

815
 Kuthana amadoda ekhaya!
 waphikelela wena ka zikhali.
 waye wangena endukela
 ezibonvu.
 Inkhuni ebomvu eyenge utolwana
 ka Npephethu,
 ngikuthanda ungena eMgungu
 udlou;
 wabonana nabandlebe zikha
 nya ilanga, yedwa,
 kuba inkonyana ye Swazi beyi
 zonda, beyisongele.
 Kwangaba ndabazalutho
 ngoba ekuthintile,
 ziphumpu, eziziluba,
 mkhathwa ngezinde nezimfu
 shane izindaba,
 mkhaba ungabonakali
 awamanye amadoda uso
 kala.
 Myenyeza ngokuzwe moya
 zinde yindaba ezithuleyo.
 Zaseolize nakhathana.

neso lungebone khona
 ndlebe lungenakuywa khona
 kezonclaba ezixoxwayo,
 Bazizwa wena ka zikhali.
 Ngithi woza moya woza,
 Endlebeni ushe leduze
 Umbukho siwulindlele sonke,
 Ngazo zonke yindlela ezimbi, nezi
 nhlle,
 zasenkla nasezansi,
 Induduzya umoya wethu
 ndlela, kwaklambeka nezintu
 ziyo zethu.
 Ngizwe lukhulu kubabazwayo,
 Ngakalugwinye lwagoga,
 Kwakha amathle komo umphumlo
 ngo mahlasela uthanda ndlela,
 Uthusa bantu kwa ndlela,
 Usuduhamnyama kuzo ukukhanya.
 Lendaba ngizizwe ^{bone} ngamhlo
 amhlo ayithatha emlonyeni
 wamadoda amhlophe.
 Ababizwe umahlasela ka zikhali

bewuhlaba bewuhlakoza,
 bethi nango umahlasele nemikh-
 ba.
 Wasilethela abandlebe zikhanya
 ilanga na?
 babho bathi akabulawe
 uyahlanya, uyagula oha zikhohi.
 Ngabafunde kangakhohwa idlela,
 nyakabethi ubuthaka.
 Emzumbeni kanamphilo.
 Oholwa iziwe zakubo ezimnyama,
 uzodwe uzulu,
 wazodwa amawazi,
 nana thonga asebu thonga.
 buya bona ka mphelholo,
 buya nhonyane yedwazi,
 buya sibulindlele.
 Umsebenzi wakho unjengawe
 woza ngobona mkinga kubuhle.
 wabheke wenhosi kabusi nayo,
 kwahunganyani ukuba babo
 na okuncane,
 mhlaba kawisoze wanona.

bambulele engenacala
 Ubazi ukutli bambibulalelani,
 unona, unona, ununancedo.
 Vuka ndlebe zimaphaphasi
 Vuka sijibambe mhlasele,
 Sikulindlele mihlayonke,
 Khumbula wena ka zikhali,
 Suhlome amehlalukulindlele,
 Sukungozele emathuneni,
 Silelele amaphupho nezindaba
 zinnandi nemibiko welaku-
 we.
 Mahlasela sijasho ukutli,
 Njisipheshelo sethu, unqumizi
 wethu.
 Ushenge ebemnyameni,
 Mahlasela sijibambe ngizimpikho
 zakho ezingamazwi Shubhaka
 nisha.
 Ndlela nathula nathi, nya!
 Wake ekhona eka zikhali
 Umsebenzi wakhe nyakhuiluma
 Umsebenzi wakhe nyamlandela.

usugwakaze izimbadlana nezi
 mbali
 izigodi - ngezigodi
 usafufuya hiniqunjana
 nemi Dombi
 amaqeke - ngamaqeke;
 wakhoba khididini!
 Othe ngalobughaka-ghaka
 wathi ngalobusaka-saka
 wathungela liphuma
 wathungela liphunga
 lahongela zimpunga
 wadaka khididini!
 zathi ukubizwa lithi; hashu
 ladlula
 zadela amashungu, athi:
 khahla, zantula
 zaxoxindaba
 zasezithaba
 ngalelophunga
 kezozimpunga
 zaxoya liphuma ilanga.

zaxoxa beshona ilanga,
 hingenamona
 hngantuluwa sibodi
 haxwala iminanga
 lagasela zixoxi
 zavulinanyango
 zaxoxa amaxoxo
 zakhohlwizicoco
 zatisi bididini.
 abantivanyana
 bakafanyana
 badla zimazi
 zigqentisi nelobolo
 bathathu zincwadi
 njengamusi zesibolo
 najithshlangwana
 zamantambazane
 zashiyamlokodo,
 kwomakoti sakumyunda
 waboka bididini
 seloku laba elondali
 zabineka amaloko,
 zafisela ukufunda

kwaphuma zihlele
 zibalase akwezumbali
 Ezihlaba uhlwele
 kaphuma zikhanguwa
 khiphuma zikhanguwa
 kiphuma kiphanguwa
 ngaphi nangaphaya, lapha
 kalaphaya
 Maboka sididini
 Sakhi inkhanya sisingathi
 isa.
 Zinkalo zayinde - kwasitha zi
 ntaba.
 Sabambongenyansi sakholwa
 ebala
 kutshuzwa injomane.
 mramo - iphuma isikhadana
 lthathile lenkanyane.
 Khawu ithwele ubanina bo?
 Ibelethe kwaso Nhloli.
 kambe - ingape iyaphuma bo
 kanti ke. Es sididini uvena.
 Izwelakithi esididini.

Langa eliphume gedde
 hothiwe ekusithekeni nasekude
 ni
 hothiwa naseghweni lookhahla
 nba lywatele bashisa kwa
 mmandi Esididini.
 kahitiza amadoda ebukhosini
 kwasala wena wengwe nye
 sabeka, zonhi izibodi zafuduma
 la

Langa lase sididini
 khwazi kudala usebenzomane
 udabula impula nejinhalo
 uphikelele ukhulwadyela a
 manzi ammandi.
 usheshela ukusalisa ngo
 khuluthando
 uphikelele nentulumo yoli
 ni lwakhi nolwezizwe.
 Gugu lamagugu
 Mondli wentandano
 ndoda yamadoda
 mahlasela ka zikhali.

hangga lakhanya phakathi
kubesilivela.

Nenyanga ifufusa esiphundu
sakho, Emisebe isathobeleya-
kho.

Thina sishaywa nvalo,
Thina siyethuka kakhulu
Ingani kade lasigala in-
valo.

kwasithunga inilomo, saso
ngqandla!

Sabukana sodwa thina ndlu
emnyama, ngobanathi
selibalele mahlasela kwe
lase Sidolini.

Sekanti bahlle sakusona
khona

Mahlasela akuse neku
zathwala (bashi siyile)
bekwethika, bekubonga
ngezindlela zonke.

Buka usibone uphonsa
inisebe yakho kuthina.

Mahlasela zinyane loka
 zikhali, nkhobho yo bombo,
 Mahhala yinkabanga
 kwakuyobonyani ukuba u
 khala obonyani na?
 Mahhalela amankengane,
 Azibuye obonyani,
 Bayhu ubuzila ka mphiya
 etho buyani.

Mlamankunzi zihlangene
 walamula abantlophi
 nabanyama bokabene.
 Mathobizisa omame bekhle
 zi kengazilutho.
 Ukuba wena ka zikhali
 uzobona umsebenzi wakho
 ukuba kwakungengawe nga
 be akunjena.
 Buya mahlasela uzo
 bona abantwana bakho,
 buya uzobona umsebenzi
 wakho. Nkonyane ka
 zikhali phonsa amiseke yakho.

Umlolozelo.

Umdlalo wezingane.

Ubani lo?

Ugqamla gqegge.

Azakubani?

Uza kugqegge.

Beggeni lona na?

Beggekwezela

Akwezeleni na?

Aphenduleni na?

Aphendule ubee.

Beceni lona na?

Bee mkhupheni?

Mkhupheni wuni lona na?

Mkhuphelankhukhu.

Nkhukhu lona na?

Nkhukhu neganda.

Dandani leli na?

Dandamuntiv.

Muntini lona na?

Ubani lo? = Umdwandwe!

Uyakwaba? = Siva ndwandwe.

Ndwandweni? = Ndwandwey skweze

Kwazani? = khwezaphengula.

Phengulani? = phengulagele.

Geleni? = gelukukhu.

Nkukhuni? = nkukhuniqanda.

Qandani? = Qandamndazi

Mndazini? = mndazimuntu

Muntuni? = Muntuchalakashana

isiphongo senqweny-
mabanda ykhweze - iphi
ncece ziye nceeni. Azali
bantwana ekuthizeni-
ayi - wo! mehle! ayi
Iwo - mehle! kunjani
na ayiwo! mehle!

Unguba? ngungubantubantiv.

Unguba? ngungungababoni.

Unguba? ngubhalele gonde bawuthini!

Unguba? khona yini kankhuni lapha
ekhaya?

Unguba? Umshuki wezintambo

Unguba? zishiswa balilanga

Unguba? ziphenduke unangizi.

Unguba? nangizi mabuthweni.

uNgubani? = Ngisih iindlebe yami
 uNgubani? = Ngayenzi mntshwetswana.
 uNgubani? = Ngiphice nabambhlophe.
 uNgubani? = Ngiba waka wakhaze.
 uNgubani? = Ngibafahi umpanyana
 Obani laba na?

Emma khazana.
 baphumaphi bona?
 baphuma esambuqa.
 Isiziba samsambuqa;
 asgezwa ngabanye;
 sgezwa ijinyandzulu.
 Zova ezikhaya nyamazane.
 kuhlungela emadwini.
 kubambe kuykhazela
 amasole dehle.
 Imbankwa dehle.
 Balesheni! Balesheni.
 abakwa mjiyane.
 ngaphuma ekhaya ngigonde
 amsheni:
 ngapha iShekwini, ngakholwa
 zinsizi;

Zinsizi zaphi? zale emakhaya,
 Mageda ngani? uyabuya mfwethu
 Shehu umagingela!
 kukhona ziitoto
 kukhona mathilamu,
 kukhona shiso,
 kukhona obambambho,
 kukhona unelisa uhlayiyo,
 konke loku ngokwakhlo mfwethu,
 uphendu amnye umuntu.
 Kuthingwa ngamalini?
 utiki ekusehi, utiki emini,
 utiki ntambama.
 Impela kuhl' idhekweni.
 Kho! Sususirikani?
 uyabuya mfwethu
 kugwele matheni.
 kugwele inyama,
 kumbuya impukane phezulu,
 kugwele amasi.
 kumbuya impukane phezulu
 ukubantu bakhona bangangempu
 kane.

Yonke inhlolo khona mawutha
Inda.

Awisuka mfwelhu!
Kuthengwa ngemali,
Kuthengwa ngamaliini na?
Utiki khuseni, utiki emini, utiki
ntambanya.

Maye babo!
Ngoswela akokwenbatha
Ngasutha amadombolo
Ngaphenduka uNyathi,
Ngagqubulamasaka.
Ngabona ngiphela
Ngaze ngaphelela oboyeni?
Ubani sewan khombisa theku
Kobaba, nobhobho lalingekho,
Maye! maye!
Zakhala ijingane indlala,
Ubaba akasabuyi
Ubaba sewadlisa zintaba,
Zintaba zase ndubane!
Zintaba zase thekwini.
Nyoshonaphi kulomhlaba.

kibongo zelanga

Ukopholo emanyaba amabadubadu

Uninga ezizinsaba.

Uahlaba zihlangana.

Sibane esingentuthu.

Mseke ezimbaba zomkhonto.

Ogwazi muntu-wohlo.

Ebuka ebuthongweni.

Wavika waze walala ngohlango
thi.

Zandla ezibhe emhlabathini.

Zonke izandla zibhe phezu.

Ukong' yasempumalanga

Ehlukhisa amadoda emnyameni

wawathatha waze wawabeka.

Ngikuthanda uphumele.

Walondoloza izihlupheki.

Zasuka enhla ngothulikazi.

Zaze zashona emanzi.

Kapho kugcina khona uhwandle

Ngangadd' ogangadile.

Uphinde ezibijeleyo.

Zihlab' indoda isicoco,

zayhlaba yakaleka,
 yaze yafika yayifaka esihlahleni,
 yahlala yonke imini.
 Kamba sulilo ka zokhele!
 ulilo pshisa ikhela laso ndini,
 kwasha khanda kwasala mziniba,
 mhhuphezele owahlulwa ipu,
 wena emlethe ingubo ebomvu,
 eyehla izinyembezi.
 lamangisi indoda lina
 yakaleka yaze yephuka.
 Phuma! kanga, phuma!
 mqwagwa wazulu!
 wena osaba uzulu ehlezi,
 wakaleka waze waphuka
 khanyezi ebeke entshonalanga,
 ngwelo! ngwelo! ngwelo!
 manganqa yase mini.
 khanyezi ngqo kwenzanyani?
 shokobiza mshokobezi!
 kamba mapheguphegu!
 ngishiye nginesizungu.
 shona mathunza abangu sizi.

(84)

815

K13/21

84

Khonza laplo uyakhona,
 sambane esingaphenduki.
 Esidla umuntu sinjiba
 kanti sgeda ijinkophe.
 Iuhliza maphliza!
 Udedele isisasambane.
 zikhanyise emnyameni,
 Ezivela kuwaso shangane,
 Eziphuma kuwa ngwane.
 Alengela ukhova sasenini
 ngingambonange ngisiboni,
 zonke kungezabucuku.
 Ndaba ziphuma lingashoni,
 Akulanga zingathethwa
 akulanga khona lingena
 ndaba.
 Kelo nalelo liphuma ngalo
 zithethe vena sibani somhlaba
 maphiko afudumele ananye
 emakhaya.
 Bonke bakulindlele,
 zinyoni zuyezwa hala zihlokhona,
 zidela ingoma yokusa.

Uyilanga wena ade wabakhona
 Ungumsizi wabahluphekayo
 Ungumsizi wezintandane
 Ungumsizi nonjabulisi kwaba
 kulembaba.

Konke bayathanda ukukhona
 Ungumsizi nonjabula kwaba
 kutheliso.

Imithi yethemba wena.

Imvula yethembele kuwena
 uyisibonda nesizo kukhona,
 Uyilanga wena ukhulisa konke,
 Uyimbawula yokothiwa
 Awuyona imbawula yomigodi
 Kodwa uyimbawula yaphelile,
 Nhomu ledlay odwa
 wadla wedwa kwizhude izinkelo,
 Muvana wathuthela ngiye
 sabo.

Sibuko esingaziwa

awubekhi uyahlaba

Maye! langa umrenhlizyo emhle
 Siphaphelo sethu. ENDS 815.